

“MƏLƏKLƏR VƏ İBLİSLƏR” ROMANINDA ÜÇBUCAQ ZAMAN QAVRAMI

Yeqzar Cəfərli

Xəzər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: yeqzar@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1852-342X

DOI: 10.30546/2960-1967.2025.2.2067

Xülasə. Den Braunun “Mələklər və iblislər” romanında üçbucaq zaman qavramı – keçmiş, indiki və gələcək arasındakı qarşılıqlı əlaqə modeli kimi formalaşır. Romanda zaman xronoloji ardıcılıqdan çıxaraq çoxqatlı, nisbi və dövrü xarakter alır; keçmiş elmi bilik və dini təcrübəni, indiki sosial və elmi hadisələri, gələcək isə potensial ehtimalları əks etdirir. Bu üçqatlı quruluş hadisələrin məntiqini, qəhrəman Robert Lənqdonun fəaliyyətini və postmodern estetik elementləri birləşdirir. Zamanın bu çevik quruluşu sosial gerçəklik, informasiya axını və elmi rasionallıqla uzlaşır, həm də din–elm toqquşmasını vizual və fəlsəfi səviyyədə təqdiminə imkan yaradır. Üçbucaq zaman modeli romanda hadisələrin eyni vaxtda qarşılıqlı təsirini, gerçəklik və alternativ interpretasiyaların birgəliyini təmin edir. Beləcə, Den Braunun sözügedən romanında zaman yalnız xronoloji ölçü deyil, həm də postmodern gerçəklik və məlumatın çoxqatlı təzahürü kimi çıxış edir.

Açar sözlər: Den Braun, zaman, alternativ tarix, postmodernizm

Giriş

Dan Braunun “Mələklər və iblislər” romanında üçbucaq zaman qavramı – keçmiş, indi və gələcək arasındakı qarşılıqlı əlaqə modeli kimi formalaşır. Romanda zaman xronoloji ardıcılıqdan çıxaraq çevik, çoxlaylı və nisbi xarakter alır. Bu baxımdan, üçbucaq strukturunun hər tərəfi bir-biri ilə qarşılıqlı asılılıqda olub, hadisə və ideyaların hərəkət trayektoriyasını müəyyənləşdirir. Çağdaş dövrdə zaman anlayışı həqiqətin nisbiləşməsi ilə paralel inkişaf edir. İnformasiyanın sürətli dövrüyyəsi, texnologiyanın zaman axarını dəyişdirməsi nəticəsində “keçmiş–indi–gələcək” münasibətləri sabitlikdən uzaqlaşır və bu da “məcburi zaman effekti” yaradır. Zamanın bu sürətlə dəyişən forması sosial xaosun və fərdi qeyri-müəyyənliyin əsas göstəricilərindən biri kimi çıxış edir.

Romanın zaman konsepsiyası sosial gerçəklik müstəvisində dəyər qazanır. Keçmiş elmi bilik və dini təcrübəni, indiki zaman hadisələrin dinamikasını, gələcək isə ehtimallar estetikası zəminində dəyər qazanır.

Postmodern nəzəriyyədə mətnlərarası əlaqə və dekonstruksiya kimi estetik formalar yalnız mətnin dilinə deyil, onun zaman quruluşuna da təsirsiz ötüşməmişdir [1]. Bədii mətndə hadisələr bu təsirin nəticəsində həm keçmişin izlərini daşıyır, həm indinin dinamikasını inikas etdirir, həm də gələcəkdəki potensial gerçəkliklərə yönəlir. Bu isə üçbucaq zaman modelini estetik, eləcə də fəlsəfi səviyyədə güncəlləşdirir. Öncəki araşdırmalara nəzərən əsər, əsasən, dini və elmi diskurs baxımından incələnsə də, keçmiş–indi–gələcək əlaqəsinin sintezində yaranan üçbucaq zaman quruluşu ayrıca bədii şərh obyektinə çevrilməmişdir. Araşdırmanın elmi önəmi ondadır ki, o, ədəbiyyatşünaslıqla yanaşı, fəlsəfə və sosiologiya kimi sahələrdə zamanın çoxqatlı quruluşunun anlaşılmasına xidmət edir. Beləcə, “üçbucaq zaman” anlayışı yalnız bədii zamanın poetikasını deyil, həm də çağdaş düşüncənin zamanla əlaqəsini açıqlayan yüksək model kimi təklif olunur.

Əsas hissə

Bədii mətndə üçbucaq zaman anlayışı alternativ gerçəklik inşası cəhdi ilə ölçülür. Burada zaman təkcə olayların xronoloji ardıcılığını aydınlaşdırmır, həmçinin keçmişin yenilənməsi, indinin yozumu və gələcəyin ehtimalları arasında dinamik əlaqə yaradır. Zamanın bu çoxlaylı yönü Braunun bədii dünyasında reallığın çevik, çoxşaxəli və nisbi quruluşunu formalaşdırır. Ədəbiyyatda tarixi faktların bədii mətnə qaynaq edilməsi tarixi romanlara aid bir

məsələdir. Lakin Braun roman janrının sərbəst gücündən yararlanaraq tarixi olaylar əsasında bədii oyuna yaradır və beləcə, zamanın doğruluq–uydurma sərhədi zədələnir. Romanda üçbucaq zaman qavramı sosial gerçəkliyin mərkəzində dayanır. Zamanın gerçəkliyi nisbiləşdirməsi, yəni hadisələrin zamanla ölçülən dəyərlərinin dinamikası bu quruluşun özəyini təşkil edir. “Den Braun bədii üçbucağı” anlayışı – elm, din və zaman əlaqələrinin qarşılıqlı təsiri – məhz bu mərkəzçilik baxışı üzərində yaranır.

Zaman qavramı romanın baş obrazı Robert Lənqdonun örnəyində zirvəyə çatır. Lənqdonun zamanıçı aktivliyi dağınıq təəssürat daşıyır, lakin bu qeyri-sabitlik Braunun dağınıq olaylarla proseslərin dəyişkənliyini birləşdirmə tərzidir. Yəni romanın məntiqsiz görünən zaman quruluşu əslində onun bədii başlanğıcının – postmodern xaos estetikasının – təzahürüdür. “Mələklər və iblislər” də zamanın pərakəndəliyi ideal dünyanın dağınıqlığını önə çəkir. Bu pərakəndəlik romanda absurdun zamanın orta nöqtəsində formalaşması ilə sonuclanır. Yazıçı bədii dil oyunları və simvolik qarşılaşdırmalar yolu ilə bu nizamsızlığı səliqəli və dinamik ab-hava fonunda yaradır. Beləcə, Kilsə və İllüminati arasındakı qarşıdurma həm tarixi, həm də metafizik zaman yönündə cərəyan edir: keçmişin transformasiyası cəhdi ilə gələcəyin ehtimallaşdırılması eyni nöqtədə – indiki zamanda – qarşı-qarşıya gəlir. Den Braun reallığın keçmiş elementlərindən imtina etməklə yeniliyin üzərini örtür, oxucunu zamanın etimologiyasından kənarlaşdırır. Bu, David Harveynin vurğuladığı kimi, “modernliyin keçmişə hörmət etməməsi, postmodern düşüncədə isə keçmişin yenidən yazılması konsepsiyası” ilə kəşifir [6, s.11]. Postmodern bədii mətnin istəyi keçmişə inkar etmək deyil, onu forma baxımından dəyişmək və zamansal sərhədləri aradan qaldırmaqdır.

Beləliklə, “Mələklər və iblislər” romanında üçbucaq zaman qavramı keçmiş–indi–gələcək arasındakı əlaqənin eyni zamanda işlədiyi çoxlaylı sistemdir. Bu birləşmə Braunun alternativ (ikinci) gerçəklik modelinin başlıca yönverici işləyişini təşkil edir: zaman burada həm elmi biliklə dini inancın toqquşma məkanıdır, həm də insan qavrayışının öz gerçəkliyini qurma cəhdidir. Romanda keçmişin zamansızlaşdırılması yazıçının tarixi gerçəkləri “tozlu əlyazmalardan nəfis kitablara çevirmə” cəhdinin müasir bədii üsulu kimi çıxış edir. Bu gedişat yazıçının tarixə yox, zamana birbaşa müdaxiləsidir. Yazarın “bədii oyun texnologiyası” adlandırılan biləcək təkliflər toplusu romanın məzmun yönünü dəyişdirir, olayların ardıcılığını pozur və bununla zamansızlığın bədii-estetik təsirini gücləndirir. Braunun gerçəklik arayışı dəqiq zaman çərçivəsində baş verir: keçmişin bədii işarələri və indinin elmi diskursu gələcəyin mümkün mənalılarında birləşir. Beləliklə, Braun üçün zaman — həm dini işarələrin bədii oyuna çevrildiyi yerdir, həm də insan qavrayışın özünü sınadığı metafizik məkandır.

Məsələn, Xristianlıqda İsanın ali varlıq kimi önə çəkilməsi romanın məntiqində həm dini ideyanın, həm də zamanın mifik simvoluna çevrilir. Bu simvolik təqdimat “Den Braun bədii üçbucağı”nın – elm, din və zaman qarşılıqlı əlaqəsindən ibarət quruluşun – dini xəttini ortaya çıxarır. Burada din və elm sərhədləri arasında yaranan qarışıqlıq zamansızlığın özünəməxsus təzahürünə çevrilir: nə keçmiş tamamilə yoxa çıxır, nə də gələcək tam gün üzünə çıxır. Braunun postmodern baxış bucağı oxucunu həm dinin, həm də elmin konkretliyi barədə şübhəyə salır. Bu yanaşma eyni zamanda həm sadə, həm də qarışıqdır görünür: sadədir, ona görə ki, yazıçı olayları açıq formada təqdim edir; qarışıqdır, o səbəbdən ki, bu olaylarda zamanın rolu tez-tez dəyişir.

Yazıçı özündən qabaqkı nəzəri mexanizmləri – özəlliklə modernizmin rəasional təmayüllərini – mənimsəsə də, onları mətnin daxilinə mexaniki olaraq qaynaq etmir. Onun təhkiyəsi fərdi postmodern estetikanın təzahürüdür. Burada təhkiyə metatəhkiyəyə dönüşmür, əksinə, fərdin zamanla mübarizəsinin daxili səviyyəsində qalır. Den Braun bu baxımdan Şimali Amerikanın metatəhkiyə gələnlərindən, Latın Amerikası magik gerçəkliyindən və fransız “yeni roman” təmayülündən qidalanır [8]. Romanın zaman şəkillənməsi həm genişlik (xronoloji çoxluq), həm də dar rakurs arasında hərəkət edir. Digər deyimlə, Braun zamanı həm

hadisələrin pərdəarxası, həm də onların mənəvi meyarı kimi irəli sürür. Bunun sonucunda “Mələklər və iblislər” romanında ədəbi yozumun daralması müşahidə olunur: hadisələr çoxlaylı görüntüyə rəğmən, onların açıqlanması bəlli bir doqma daxilində qalır. Bu hal Rəhim Əliyevin qeyd etdiyi kimi, “mətnin şərhinin sonsuz genişlənməsi ilə yanaşı, eyni zamanda onun “teoremə və sübutsuz ehkama çevrilmə” riskini də özündə əks etdirir [4, s.28]. Braun bu riskin fərqlində olaraq, romanın zamansal quruluşunda nəzarətli xaos yaradır – yəni zamanın sərhədləri pozulur, amma hadisələrin anlamı itmir.

Yazıçı Kilsə və İllüminati arasındakı qarşıdurmadan bəhs edərkən bitərəf davranır. Bu ortadaqalma, əslində, onun “üçbucaq zaman” qavramına uyğun estetik təkliflər toplusudur: keçmiş (Kilsənin tarixi rolu), indi (elmi rəşionalizm) və gələcək (insanın idrak azadlığı) eyni zaman müstəvisində üz-üzə gəlir. Nəticədə, Braun proseslərə nə dini, nə də elmi tərəfdən tam üstünlük verir; o, bu üç zaman mərtəbəsini vahid reallıq şəklində qruplaşdırır. “Mələklər və iblislər” romanında sosial reallığın zamansal yanı gerçəklik uğrunda dirənişə düz mütənəşibdir. Gerçəklik zamanla ölçülür və hər zaman dinamikdir. Braun üçün zamanın dinamikası “üçbucaq zaman qavramı”nın əsas fəlsəfi sütunudur: keçmiş təcrübə indiki hadisələrin semantik kodunu daşıyır, indiki zaman gələcək ehtimalları qurur, gələcək isə keçmişin unudulmuş izlərini yenidən ortaya çıxarır. Beləcə, zaman romanın həm məzmun, həm də ideya səviyyəsində birləşdirici, çoxqatlı və nisbiləşdirici estetik toplusuna çevrilir.

Postmodernizmin quruluşunda janr-mətn keçidi baş verdiyindən ideyada və zamanın duyumunda fərqlilik ortaya çıxır. Postmodern romanlar təkcə vahid proza qaydaları daxilində deyil, həm də zamanın çoxqatlı təbiəti içində yüksəliş qazanır. Bu çoxqatlılıq – keçmiş, indi və gələcəyin eyni anda mövcudluğu və mümkünlüyü – “üçbucaq zaman qavramı”nın başlıca prinsipidir. Məhz bu yolla Den Braunun “Mələklər və iblislər” romanında təhkiyə həm xronoloji, həm də məntiqi ardıcılığı aşaraq dövrü, spiralvari zaman quruluşu yaradır. Bu bədii dağılma mətnin quruluş zəifliyindən yox, estetik çoxqatlılıqdan doğur. Keçmiş hadisələr Kilsə ilə bağlı ehkamlar şəklində bu günün içində yenidən yaranır, gələcəyin elmi diskursu isə bu keçmişin şifrlərini dəyişdirərək indinin zamanını formalaşdırır. Beləliklə, zaman birxətli deyil, üçbucaqlı sistem kimi – keçmişin gücü, indinin bilgisi və gələcəyin ehtimal yükümlülüyü arasında hərəkət edir.

Postmodern bilgi sənayesində məlumatın təcrübəyə çevrilməsi aydındır, çünki bu çevrilmə məhz zamanın nisbiləşməsi ilə bağlıdır. Den Braunun romanında zamanın nisbiləşməsi də gerçəkliyin pərakəndəliyindən qaynaqlanır və sonucda hadisələrin çeşidli zaman qatlarında bir-birinə toxunması halı müşahidə olunur. Bu məqamda “üçbucaq zaman” anlayışı özünü açıq şəkildə göstərir: hadisələr yalnız biryönlü davam etmir, keçmiş indi ilə, indi isə gələcək ehtimalları ilə toqquşur. “Ümumi mənada bilik, hətta hissi məlumata çevrilib azalmır. Bu ikinci növ məlumat, bütün digər ifadələr xaricində obyektləri şəkilləndirən və doğru ya da yanlış olduqları mümkün olan ifadələrin məcmusudur. Buna görə də bu məlumatın bir alt çoxluğu olacaq” [7, s.41]. Bu baxımdan, romanda bilgi axınının yönünü müəyyən edən konseptual koordinata çevrilir. Cari dövrə uyğun apardığı mübarizə Den Braunu fərqləndirir: o, hadisələrə yalnız izləyici kimi deyil, həm də zamanın üç bucağında hərəkət edən icraçı kimi yanaşır. Keçmişə dərk, indini analiz etmək və gələcəyi təsəvvür etmək onun narrativ metodunun özəyini təşkil edir. Bu yanaşma yazıcının cari dövrə subyektiv və konseptual yanaşmasının təzahürüdür.

Zaman və gerçəklik kimi məfhumlar nisbiləşdikcə dünya da dəyişir. Dəyişimin katalizatorları – iqtisadiyyat, sənaye və texnologiya – zamanın axarını bir istiqamətə deyil, çoxvektorlu hərəkətə yönəldir. Modernizmdən sonrakı postdövrə bilik və informasiya da “üçbucaq zaman” mexanizmi kimi çevik və interaktiv görüntü qazanır. Elm bu yeniliklərə uyğunlaşdıqca zamanın özü də elmi və estetik diskursun bir hissəsinə çevrilir. Nəticə etibarilə, “Mələklər və iblislər” romanında hadisələr mövzulararası və zamanlararası əlaqəyə girərək

sadəcə postmodern yöndə deyil, həm də üçbucaq zaman modelinə yüksəlir – burada keçmişin kölgəsi, indinin reallığı və gələcəyin ehtimalı bir-birini tamamlayır.

Romanın informativ səciyyə daşması bəzən obrazlılığı zəiflədirsə də, bu, yazıcının oxucunu yalnız bədii hisslə deyil, həm də zamanın yüksək ritmi ilə tanış etmək istəyindən doğur. Oxucu həm keçmiş (Kilsənin tarixi ehkamlarını), həm indini (elmin çağdaş dünyadakı rolu), həm də gələcəyi (elmi bilginin sosial sistemləri dəyişdirmə potensialını) eyni vaxtda dərk edir. Bu, postmodernizmin əsas zaman prinsiplərindən olan keçmiş–indi–gələcək paralelliyinin bədii formasıdır. Sarupun qeyd etdiyi kimi, “yazar cəmiyyətin çıxarlarına xidmət etməyi seçsə belə, istehsal etməz, istehlak edər... əsərlərinin bazardakı dəyəri təsadüfdür” [9, s.90]. Den Braunun romanında isə bu tükətim prosesi zamanın təkrarlanan dövrləri ilə üst-üstə düşür: hər dövrdə eyni ideoloji dirəniş — elm və din qarşıdurması — yenidən doğulur, lakin fərqli mədəni məzmun qazanır. Postmodern romanlarda zaman qavramı süjetin içində olduğu qədər ondan kənarda da inkişaf edə bilər. “Mələklər və iblislər”də bu özəllik xüsusilə diqqət çəkir: roman quruluş olaraq mürəkkəb, ideya-bədii baxımdan isə minimalist görünür, lakin zaman qatları bu sadəliyi dərinləşdirir. Postmodernizmin mürəkkəbliyi Den Braunda məhz zamanın üçlü kombinasiyasına əsaslanır: gerçəklik (keçmiş), absurd (indi) və bilik (gələcək) bir-birinə qarışaraq harmonik düzüm yaradır.

Sarupun vurğuladığı, “postmodernizm tamlıqdan və mərkəzdən imtina edir” [9, s.52], lakin Den Braun bu imtina ilə zamanın yeni formasının yerini dəyişdirir. Bədii mətnin quruluşu reallıqla absurdun janrdan mətnə keçidi vasitəsilə bütövləşir; burada zamanın çoxqatlılığı elmi bilginin sosial müstəvidə təzahürü ilə bütövləşir. Başqa sözlə, zaman qavramı həm məzmunun, həm də formanın qurucusudur. Harvey-nin qeyd etdiyi kimi, “elmi bilginin bugünkü statusu xarici güclərdən asılı vəziyyətə düşməsinə baxmayaraq, daha şiddətli şəkildə istehsal olunmaqda davam edir” [6, s.22]. Bu, Den Braunun üçbucaq zaman modelində elmin dövrlərarası dəyişməzliyini göstərir: elm hər dövrdə dəyişsə də, zamanın quruluşunda dəyişməyən mərkəz kimi qalır. Müəllifin yaratdığı “Den Braun bədii üçbucağı” – elm, din və gerçəklik elementlərindən ibarətdir. Bu bədii üçbucaq eyni zamanda zaman üçbucağının (keçmiş–indi–gələcək) simvolik əks olunmasıdır. “Mələklər və iblislər”də elm və din anlayışları həm mübarizə, həm də qarşılıqlı tamamlanma forması kimi təqdim olunur [5]. Kilsə ilə İllüminatinin mübarizəsi bir tərəfdən keçmişin dini iyerarxiyasını, digər tərəfdən gələcəyin elmi rəşadətini təmsil edir. Bu qarşıdurma sonucunda yaranan indiki məkan – romanın əsas hadisə düzəni – zaman üçbucağının təpə nöqtəsidir.

Den Braunun loyallığı bu zaman modelinin ortasında dayanır: o, keçmişə mühakimə etmir, indini sadəcə təsvir etmir, gələcəyi də proqnozlaşdırmır — sadəcə bütün bu zaman qatlarının dialektik birliyini göstərir. Onun Kilsə və İllüminati mübarizəsini təqdim etmə tərzini “həqiqətin zaman daxilində dəyişkən, lakin itməyən təbiətini” açır: “– Bununla razılaşa bilməyəm, – qız etiraz etdi. – On yeddinci əsrin əvvəllərində dünyada ən savadlı adamlar kilsə xadimləri idi. Əgər həmin işarələr ictimai yerlərdə yerləşdirilmişdisə, Vatikanda onların mənasını açma biləcək adamlar mütləq olmalı idi” [2, s.271]. Beləliklə, Den Braunun dini ehkamlardan uzaq, elmi rəşadətə əsaslanan yanaşması zamanın üçlü mahiyyətini açır: keçmiş ehkam, indiki analiz və gələcək ehtimal bir-birinin içində əriyir.

Romanda göstərildiyi kimi, elmi-texniki tərəqqidən qabaqkı dövrlərdə simvollar həqiqətin əvəzedicisi idi. Zaman keçdikcə, elmin inkişafı sonucunda bu simvollar həqiqətdən psevdohəqiqətə keçid funksiyasını yerinə yetirməyə başladı. Bu dəyişmə zamanın vizual və semantik yönlerini formalaşdırır. Den Braun simvolun bu çevrilməsini belə səciyyələndirir: “Axı on yeddinci əsrin əvvəllərində belə deyildi. Kimyərlər hesab edirdi ki, bütün kainat dörd elementdən və yaxud, “ünsürdən” ibarətdir. Bunlar torpaq, od, hava və sudur” [2, s.272]. Bu sitat keçmişin mifoloji düşüncəsinin indiki elmi baxışla ziddiyyətini göstərir. Lakin bu ziddiyyət postmodern dövrdə mütləq parçalanma deyil, əksinə, zaman qatlarının üçbucaq

modelində birləşməsi kimi önə çıxır. Den Braun “absurd zaman” qavramından istifadə edərək dini dəyərləri müasir məkanın ortasına gətirir. Bu yanaşma Tanrının dünyanı müəyyən plana uyğun yaratması ideyasını bədii səviyyədə zamansızlıq hissi ilə tamamlayır [3]. Müəllifin təqdimatında Tanrı optimizmi keçmişdə metafizik inamın ifadəsi olduğu halda, indiki zamanda bu inam rəşional düşüncənin içində mübahisələndirilir, gələcəkdə isə elmi simvollarla yenidən interpretasiya olunur. Beləliklə, Tanrı anlayışı zamanın üçlü qatlarında keçərək dəyişir. Bu baxımdan romandakı din-elm sərhədi həm məkanın, həm də zamanın sərhədidir. Den Braun bu iki qütbü birləşdirərək zaman konseptinin əhatəsini genişləndirir və bədii üçbucaq strukturunun (elm-din-gerçəklik) zamanla üst-üstə düşdüyünü göstərir. Onun “Tanrı öz oğluna daim göz qoyur və onu müdafiə edir” fikrini romanın mərkəzinə yerləşdirməsi də bu baxımdan təsadüfi deyil: Tanrının bu “gözü” keçmişin nəzarəti, indinin müşahidəsi və gələcəyin təminatıdır [2, s. 250].

Beləcə, “Mələklər və iblislər” romanında üçbucaq zaman qavramı Kilsə–İllüminati qarşıdurmasının həm ideoloji, həm də simvolik quruluşunu formalaşdırır. Keçmişin doqmaları, indinin elmi bilgiləri və gələcəyin mənəvi ehtimalları arasında dövr edən bu zaman modeli Den Braunun yaradıcılığında sosial gerçəkliyin ən önəmli elementinə çevrilir: “Əslində, Tanrı İsanın timsalında bütün bəşəri nəzarətdə saxlayır”. Den Braunun bu yanaşması üçbucaq zaman modelinə – keçmişin inanc kodları, indinin şüur praktikası və gələcəyin texnoloji dönüşümü arasında körpü yaratmağa hesablanmışdır. Müəllif zamanın konsepti daxilində bütllərin dağıdılması ideyasını həm tarixi (keçmiş), həm mənəvi (indi), həm də simvolik (gələcək) baxımdan işləyir. İstənilən bir şəxsiyyəti müqəddəsləşdirmək onu zamanın axarından çıxarır məkanla məhdudlaşdırmaq deməkdir. Den Braun isə İsanın obrazı vasitəsilə bu məhdudiyyətləri dağıdır – yəni keçmişin simvollarını indinin fəlsəfi dərkinə daxil edir və gələcəyin rəşional dünyasına ötürür.

Xristian təriqətləri arasında bu fikrə münasibət fərqli olsa da, Den Braun üçün məqsəd “ali” keçmişə nisbiləşdirərək insanın öz gerçək zamanını tapmasıdır. Müəllifin obrazları Tanrı axtarışını insanın özünü tapması ilə eyniləşdirirlər; bu da üçbucaq zamanın ən önəmli mərhələsidir – keçmişdəki mənəvi indidə dərk edib gələcəyə ötürmək. Den Braunun bütlləri dağıtmaq istəyini onun dövrü zaman konseptində – yəni keçmişin mifindən gələcəyin elminə doğru gedən, amma eyni nöqtədə qapanan hərəkətdə – oxumaq mümkündür. Bu baxımdan müəllifin din və elm münasibətinə yanaşması loyall olsa da, mahiyyətə dairəvi zaman düşüncəsini ifadə edir: dini və elmi bilik bir-birini inkar etmir, əksinə, biri digərinin zaman təbəqəsində yenidən doğulur. Yüzlər boyu ideal toplum və din konsepsiyalarının eroziyası ilə biliyin də mahiyyəti dəyişmişdir. Braun bu dəyişimi məlumatdan mənəyə, mənədən zaman təcrübəsinə keçid kimi önə çıxarır. Xristianlığın tarixi və antimaddə axtarışı romanda gerçəklə absurdun sərhədində saxlanılır; bu sərhəd üçbucaq zamanın xətlərindən biridir – keçmişin simvolik biliyi elmin indiki faktına çevrilir və gələcəyin texnoloji inanc modelinə istiqamətlənir. “Lənqdon mərhəmətlə səsləndi və üzünü auditoriyaya tərəf çevirib davam etdi. – Xristianlığın bir çox digər simvolları kimi, nimbələr də günəşə sitayiş edən qədim misirlilərdən əxz olunmuşdur...” [2, s.320].

Yazıcının Xristianlıqla bağlı qeydləri tənqidi xarakter daşısa da, o, dini mətnləri zamanın üç mərhələsi – mif, tarix və texnologiya – arasında hərəkət etdirir. “Müasir dinlər, ilahi mahiyyətə dərk etmək üçün bəşəriyyətin bütün cəhdlərini özünə hopduran... özünə məxsus kollajın təəssümüdür” – bu fikir üçbucaq zaman qavramının açar təsdiqidir: keçmiş inanc, indiki bilik və gələcək mənəvi kod bir-birinə keçərək vahid zaman kollajı yaradır [2, s.322]. “Mələklər və iblislər” romanında Den Braun həqiqət və zaman qavramlarını yalnız hadisələrin ardıcılığı kimi deyil, keçmiş-indi-gələcək üçbucağında bir-birini tamamlayan mərhələlər kimi təqdim edir. Yazıçı keçmişə göndərmə etməklə indiki zamanın və gələcəyin məntiqini qurur; bununla da göstərir ki, vahid məkan anlayışı kimi zaman da dəyişməz deyil, dövrü şəkildə öz

kökünə qaydır. Buna görə də əsərdə “vahid zaman” və “vahid ideya” anlayışlarının zamansızlıqdan, yəni dövrü təkrarlanma prosesindən doğması diqqəti çəkir. Keçmişin dini məkanı, indinin elmi gerçəkliyi və gələcəyin metafizik öncəgörməsi bir nöqtədə birləşərək üçbucaq zaman quruluşu yaradır.

Nəticə

Beləliklə, “Mələklər və iblislər” romanında təsvir olunan üçbucaq zaman qavramı düzənlə xaosun bir-birinə bağlı olduğunu göstərən postmodern bir yanaşmadır. Bu modeldə zaman yalnız ardıcılıq kimi deyil, həm də romanın məzmununu və ideyasını formalaşdıran əsas bədii mexanizm kimi çıxış edir. Keçmiş, indi və gələcək bir-birindən ayrılmır, əksinə, daim bir-birinə qarışır və hadisələrin mənasını birlikdə ortaya çıxarır.

Den Braun mələklərin və iblislərin kim olduğu sualını cavablamır. Romanın sonunda yaradılan bu qeyri-müəyyənlik keçmişin mifini, indiki anın sualını və gələcəyin cavab ehtimalını bir nöqtəyə yönəldir. Bu açıq son həm oxucunu düşünməyə vadar edir, həm də romanın ideya yükünü gücləndirir.

Ümumilikdə, əsərdə zaman konsepti detektiv janrının içində xüsusi funksiyaya daşır. Hadisələrin kökü keçmişdədir, onların açılışı indidə baş verir, nəticələri isə gələcəyə yönəlmiş ehtimallarda gizlidir. Bu üçqat zaman quruluşu romanda estetik bir mexanizm kimi işləyir və bədii quruluşu formalaşdırır. Roman keçmiş, indi və gələcəyin həm birləşməsi, həm də ayrılması baxımından özünəməxsus nəzəri-estetik baza yaradır.

Ədəbiyyat

1. Aktulum, Y. (2011). Metinlerarasılık. Göstergelerarasılık. Kanguru Yayınları.
2. Braun, D. (2015). Mələklər və iblislər. Qanun.
3. Cevizci, A. (2009). Felsefe Tarihi; Thales'ten Baudrillard'a. Say Yayınları.
4. Əliyev, R. (2008). Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Mütərcim.
5. Guessoum, N. (2011, 3 september). Science and religion in Dan Brown's 'Angels and Demons'. Nidhal. <http://nidhanguessoum.org/science-and-religion-in-dan-browns-angels-and-demons/>
6. Harvey, D. (1992). The condition of postmodernity. Blackwell Publishers.
7. Lyotard, J. (2013). Postmodern durum. Bilgesu yayıncılık.
8. Mchale, B. (2004). Taylor & Francis.
9. Sarup, M. (1993). An introductory guide to post-structuralism and postmodernism. University of Georgia Press.

THE TRIANGULAR TIME CONCEPT IN THE NOVEL “ANGELS AND DEMONS”

Yegzar Jafarli

Khazar University, Baku, Azerbaijan

In Dan Brown's novel “Angels and Demons,” the triangular time concept is formed as a model of the interaction between the past, present, and future. In the novel, time, moving away from chronological sequence, takes on a multilayered, relative, and cyclical character; the past reflects scientific knowledge and religious experience, the present reflects social and scientific events, and the future reflects potential probabilities. This three-layered structure combines the logic of events, the activities of the hero Robert Langdon, and postmodern aesthetic elements. This flexible structure of time is consistent with social reality, information flow, and scientific rationality, and also allows for the presentation of the religion-science conflict on a visual and philosophical level. The triangular time model ensures the simultaneous interaction of events in the novel, the coexistence of reality and alternative interpretations. Thus, in the novel by Dan Brown, time is not only a chronological dimension, but also a multi-layered manifestation of postmodern reality and information.

Keywords: Dan Brown, time, alternative history, postmodernism

КОНЦЕПЦИЯ ТРЕУГОЛЬНОГО ВРЕМЕНИ В РОМАНЕ «АНГЕЛЫ И ДЕМОНЫ»

Егзар Джафарли

Университет хазар, Баку, Азербайджан

В романе Дэна Брауна «Ангелы и демоны» формируется концепция треугольного времени как модель взаимодействия прошлого, настоящего и будущего. В романе время, отходя от хронологической последовательности, приобретает многослойный, относительный и циклический характер: прошлое отражает научное знание и религиозный опыт, настоящее – социальные и научные события, а будущее – потенциальные вероятности. Эта трёхслойная структура сочетает в себе логику событий, деятельность героя Роберта Лэнгдона и элементы постмодернистской эстетики. Такая гибкая структура времени согласуется с социальной реальностью, информационным потоком и научной рациональностью, а также позволяет представить конфликт религии и науки на визуальном и философском уровне. Треугольная модель времени обеспечивает одновременное взаимодействие событий в романе, сосуществование реальности и альтернативных интерпретаций. Таким образом, в романе Дэна Брауна время выступает не только как хронологическое измерение, но и как многослойное проявление постмодернистской реальности и информации.

Ключевые слова: Дэн Браун, время, альтернативная история, постмодернизм

Daxil oldu: 08.07.2025

Çap edildi: 15.12.2025